

10. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький; [ред. рада: В. О. Шевчук та інші]; [вст. ст. М. Рябчука: Худож.-оформлювач серії І. М. Гаврилук]. – К.: Час, 1998. – С. 188.
11. Панченко В. «Злії діти» Тараса Шевченка і десять його заповідей 1845 року // Панченко В. Ох, Україно... – К., 2004. – С.10-20.
12. Панченко В. Поема Л. Костенко «Скіфська Одиссея» полеміка з Олександром Блоком // Поезія Ліни Костенко, в часах перехідних і вічних: Матеріали круглого столу / [ред. упор. Т. В. Шаповаленко]. – К.: Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2005. – С. 22.
13. Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина: Вірші, сонети, поеми, казки, байки / Василь Симоненко. – К.: Наук. думка, 2001. – 294 с.
14. Сміт Е.-Д. Національна ідентичність / Е.-Д. Сміт. – К.: Основи, 1994. – С.149, 176.
15. Стус В.. Палімпсест: Вибране / Василь Стус. – К.: Факт, 2003. – 432 с.
16. Унамуно М. де. О трагическом чувстве жизни / М. Унамуно; [пер с исп., вст. ст. и коммент. Е. В. Гараджа]. – К.: Символ, 1996. – С. 284-285.
17. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 284.
18. Хайдеггер М. Бытие и время: Пер. с нем. В. В. Бибихина / М. Хайдеггер. – Харьков: Фолио, 2003. – 645с.

І. О. Талаш,
канд. філол. наук, викладач,
Криворізький державний педагогічний університет

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ЯК ПОКАЗНИК РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

У статті зроблено спробу встановити взаємозв'язок і взаємозумовленість між рівнем сформованості культури мовлення студентів і ступенем вияву їх етнічної ідентичності.

В статті осуцешствлена попытка установаць взаимосвязь и взаимозависимость между уровнем сформированности культуры речи студентов и степенью выраженности их этнической идентичности.

Realize attempt fixing relation between level forming culture of speech students and degree expressing their of ethic's identification in the article.

У всі часи актуальною була проблема збереження чистоти, багатства рідної мови, адже вважалося, що мова є своєрідним культурним кодом, духом народу, найважливішим етнодиференціюючим й етноформуючим чинником, вербалізованим інтелектом як народу, нації, так і окремої особистості, в якому втілена система засобів мислення. Тому тенденції до зниження мовної культури сприймаються ученими як тривожний знак духовного занепаду етнічної чи національної спільноти, а процеси асиміляції розцінюються як небажане явище, що може призвести до зникнення однієї з мов. Ці тривожні тенденції спостерігаються протягом майже дев'ятнадцяти років серед носіїв української мови. На думку учених-

мовознавців (Л. Полюги, Л. Шутак, В. Явір), основними чинниками низького рівня мовної культури пересічних українців є несприятливі соціально-політична й соціально-історична ситуації розвитку нації. Крім того, дослідники відзначають, що разом із процесом зниження культури мовлення відбувається процес маргіналізації національної свідомості українців.

Проблемі взаємозв'язку етногенезу й розвитку національної мови присвячені праці багатьох учених, зокрема, В. фон Гумбольдта, В. Крисько, О. Нельги, В. Павленко, О. Потебні, О. Садохіна, Е. Сепіра, С. Стефаненко, В. Яніва. При цьому дослідники одноставні у твердженні, що мова є культурним кодом етносу, важливим чинником його формування, і що процес ототожнення себе з певною етнічною спільнотою відбувається передусім через оволодіння структурами рідної мови.

Варто зазначити, що удосконалення мовної особистості відбувається протягом всього свідомого життя людини, залежить від багатьох чинників, зокрема, визначальним є соціальне середовище. За твердженням Т. Стефаненко, етнічна ідентичність є також динамічним утворенням, тому процес її становлення не завершується у підлітковому віці, а залежно від соціального контексту може трансформуватися у різні вікові періоди онтогенезу [7, с.220]. Тобто, процес ототожнення людини з певною етнічною спільнотою (так само, як і процес формування мовної особистості) триває протягом всього її життя, може змінюватися під впливом різних фактів, які людина свідомо вирішує сприймати чи ні. Відповідно, проблема вдосконалення культури мовлення як чинника, що сприятиме становленню позитивної етноідентифікації, є актуальною.

Мета нашої статті – проаналізувати взаємозв'язок між рівнем культури мовлення студентів і сформованістю їх етноідентифікації.

Культура мовлення – упорядкована сукупність нормативних мовленевих засобів, вироблених практикою людського спілкування, які оптимально виражають зміст мовлення і задовольняють умови і мету спілкування [1, с.127]. Здебільшого це поняття вживають, аналізуючи писемні тексти, мовну практику особистості. Важливими характеристиками культури мовлення є правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційність. Аналіз усного й писемного мовлення студентів педагогічного факультету Криворізького державного педагогічного університету виявив, що найбільш частотними є порушення правильності мовлення, зокрема лексичних і граматичних норм сучасної літературної мови. Типовим є вживання кальок, наприклад, *мишечна напруга, соціотипічна поведінка, групи по два чоловіка, виконувати іменно свої завдання, які не співпадають з методами, виключення із правила, в залежності від змін, шумні однолітки, вони у ході якогось часу працювали* тощо. Часто мовлення студентів насичене плеоназмами на зразок – *учитель, він повинен визначати...; діти, вони часто виявляють..., тавтологію – у травні місяці* тощо. Серед найбільш характерних пору-

шень граматичних норм є помилки при використанні конструкцій з прийменником *по*, наприклад, *доповнення по темі, типи поведінки по своїй психологічній природі*; вживання займенників, що не збігаються у категорії роду з відповідними іменниками: *дитина – він; мова – він*. Такі недоречності можна пояснити впливом неякісного мовного середовища (недосконале мовлення ЗМІ, перекладених українською мовою підручників, використання у міжособистісному спілкуванні суржику), а також і тим, що формулюють думки студенти російською мовою, а виголошувати змушені на заняттях – українською, тому й мовлення їх сприймається як незграбне і штучне, тому практично не відчувається суттєвих позитивних зрушень у процесі вдосконалення культури мовлення попри те, що курс сучасної української літературної мови вони вивчають протягом чотирьох років навчання у ВНЗ.

Разом із тим, негативний вплив неякісного мовного середовища, на нашу думку, це лише одна із причин недосконалого мовлення студентів. Адже практика свідчить, що студенти спілкуються українською літературною мовою лише на заняттях за вимогою викладача, на перервах і в позанавчальний час – у кращому випадку – російською мовою (хоча спілкування російською літературною мовою у студентському середовищі теж доволі рідкісне явище), а найчастіше – суржиком. Виникає питання: чому студент, майбутній учитель початкових класів, не хоче працювати над вдосконаленням свого мовлення? А, можливо, не може? Адже, якщо вчені доводять, що мова є своєрідним культурним кодом, духом народу, найважливішим етнодиференціюючим й етноформуючим чинником, то, відповідно, скалічене мовлення студентів (уживання суржику) повинно свідчити про понівечений культурний код і збій, що відбувся у процесі формування національної свідомості.

Припущення про те, що причиною недосконалого володіння літературним мовленням є маргіналізація національної свідомості майбутніх вчителів, ми перевірили, провівши серед студентів денного і заочного відділень опитування, спрямованого на вимірювання ступеня вияву етнічної ідентичності, за методикою Дж. Фінні. Опитувальник містив 12 тверджень (5 тверджень спрямовані на виявлення когнітивного компонента етнічної ідентичності, 7 – спрямовані на виявлення емоційного компонента етнічної ідентифікації) і чотири варіанти відповідей на кожне твердження: «повністю погоджуюсь», «переважно погоджуюсь», «переважно не погоджуюсь», «повністю не погоджуюсь». Відповідно, якщо респондент погоджувався з усіма твердженнями, то це свідчило про яскраво виражену ідентифікацією його зі своєю етнічною спільнотою. Чим менше було таких відповідей, тим більше виявляв респондент ознаки маргінальної особистості.

В опитуванні взяло участь 58 осіб, серед яких дві особи не належали до етнічної групи українців, 21 особа – студенти заочного відділення і 37 осіб – студенти денного відділення. Під час аналізу результатів опиту-

вання респондентів було розділено на дві вікові групи: від 20 до 29 років та від 30 до 40 років. Крім того, бралася до уваги не лише етнічна група, до якої відносив себе студент, а й етнічна група його батьків. Таким чином статистичне опрацювання матеріалів опитування відбувалося за п'ятьма групами: **I група** – «вік 20-29 років; етнічна група – українці»; **II група** – «вік 30-40 років; етнічна група – українці»; **III група** – «вік 20-29 років; етнічна група – українці (один зі батьків належить до іншої етнічної групи)»; **IV група** – «вік 30-40 років; етнічна група – українці (один зі батьків належить до іншої етнічної групи)»; **V група** – «вік 20-29 років; етнічна група – українці (батьки належать до іншої етнічної групи)». Серед респондентів віком від 30 до 40 років не було таких, які б визначили свою етнічну приналежність як «українець (-ка)», а батьки б належали до іншої етнічної групи. Окремо було проаналізовано відповіді двох студентів, які віднесли себе до іншої етнічної групи.

Результати опитування дають змогу зробити висновки про недостатній ступінь вияву етнічної ідентифікації студентів педагогічного факультету. При чому спостерігаються тенденції до по зниження рівня етноідентифікації у групах, де батьки (або один із батьків) належать до іншої етнічної спільноти. Так, якщо в **I групі** 7,5 % опитаних відповідали «повністю не погоджуюсь» на окремі із запропонованих тверджень, то в **III групі** таких було вже 10,8 %. Крім того, варто відзначити, що переважна більшість опитаних виявили пізнавальну й громадську пасивність у питаннях, що стосуються життєдіяльності етнічної спільноти. Так, на твердження, спрямовані на виявлення когнітивного компонента етнічної ідентичності (наприклад, *«я провів (-ла) багато часу, намагаючись дізнатися якнайбільше про свою етнічну групу, про її історію, традиції, звичаї»* або *«я беру активну участь а організаціях чи соціальних групах, до яких входять переважно представники моєї етнічної спільноти»*) відповідали «переважно погоджуюсь» або «переважно не погоджуюсь» 39 % опитаних, що належать до **I групи**, 44,1 % студентів – **III групи** і 41,7 % опитаних – **V групи**. Крім того, серед респондентів, які належать до **I групи** було 5 студентів, які не дали відповіді на 4 (*«я багато думаю про те, як етнічна приналежність вплине на подальше моє життя»*), 7 (*«я добре усвідомлюю, що значить для мене моя етнічна приналежність»*), 8 (*«для того, щоб якнайбільше дізнатися про свою етнічну групу, я розмовляю/розмовляла по це з багатьма людьми»*) і 11 (*«я відчуваю сильну прихильність до своєї етнічної спільноти»*) твердження. При чому дві відмови відповідати було саме на 11 твердження. Це можна пояснити тим, що студенти утруднювалися у виборі відповіді, підсвідомо відчуваючи, що негативна відповідь не бажана, але разом із тим, не могли дати і позитивну відповідь на запропоноване твердження. Така поведінка може свідчити, на нашу думку, про внутрішній конфлікт: людина прагне ідентифікувати себе зі своєю етнічною спіль-

нотою, до якої належать до речі й її батьки, однак, соціальна ситуація, у якій вона опинилася, не одзвояє їй цього зробити.

Тривожним є й той факт, що були негативні відповіді на твердження, спрямовані на виявлення емоційного компонента етноідентифікації. Наприклад, на твердження «*я чітко відчуваю зв'язок зі своєю етнічною групою*» або «*я відчуваю сильну прихильність до своєї етнічної групи*» були відповіді «переважно не погоджуюсь» чи «повністю не погоджуюсь» серед студентів віком від 20 до 29 років. Відповідно, якщо студент не зміг на ці твердження дати однозначно позитивну відповідь, то можемо стверджувати про наявність тенденції до маргіналізації етнічної особистості.

Варто відзначити, що жодної негативної відповіді на твердження опитувальниці не було серед студентів віком від 30 до 40 років. Крім того, саме ця група опитаних виявила найбільший ступінь позитивної етноідентифікації. Це підтверджує тезу про те, що процес самоідентифікації з певною етнічною спільнотою відбувається протягом всього життя і може посилюватися під впливом певних факторів, у нашому випадку – це виховання власних дітей чи робота за фахом – учитель початкових класів, що вимагає від студента заочного відділення зайняти активну громадську позицію, посилити когнітивну спрямованість етноідентифікації (більше дізнатися про власну етнічну спільноту, її історію, традиції, звичаї), оскільки цього вимагає, зокрема, реалізація соціокультурної лінії у навчально-виховному процесі початкової школи.

Разом із тим, якщо в **II групі** 58 % опитаних дали однозначно позитивну відповідь на більшість запропонованих тверджень, то в **IV групі** таких виявилось лише 33,4 %. Оскільки тенденції до зниження рівня позитивної етноідентифікації спостерігалися й у студентів вікової групи 20-29 років, у яких один із батьків належить до іншої етнічної групи, то можемо зробити висновок про те, що процес становлення національної самосвідомості в поліетнічних сім'ях відбувається складніше і повільніше, ніж у моноетнічних сім'ях. Варто зазначити, що питома вага цих респондентів виховувалася в сім'ях, де один із батьків українець, а інший – росіянин. Тому з упевненістю можемо стверджувати про хибність думки, що побутує серед пересічних громадян: нібито в сім'ях, що складаються з представників «братніх» народів, проблем з етнічною ідентифікацією дітей не існує. Результати опитування свідчать, що наскільки б не видавалася на перший погляд спорідненою культура й історія двох народів, їх ментальність завжди містить унікальні компоненти, що позначаються на особливостях мислення й світосприйняття їх представників. А практика викладання курсу «Етнопсихологія» у студентів, які навчаються за спеціальністю «Початкове навчання. Практична психологія» засвідчує, що питома вага студентів не знають, чим суттєво відрізняються українці від росіян.

Результати опитування можна узагальнено представити у таблиці.

Таблиця 1

**Порівняльний аналіз ступеня етнічної ідентифікації
студентів педагогічного факультету**

Твердження Компоненти етнічної іде- нтичності	Повністю погоджуюсь	Переважно погоджуюсь	Переважно не погоджу- ююсь	Повністю не погоджуюсь
<i>I група: вік – 20-29 років; етнічна група – українці</i>				
когнітивний	6,5 %	16,7 %	14,8 %	3,5 %
емоційний	24,2 %	22,3 %	6,7 %	4 %
відмова від відповіді на одне з питань	1,3 %			
Разом	30,7 %	39 %	21,5 %	7,5 %
<i>II група: вік – 30-40 років; етнічна група – українці</i>				
когнітивний	19 %	16 %	5,9 %	—
емоційний	39 %	18,5 %	0,8 %	—
відмова від відповіді на одне з питань	0,8 %			
Разом	58 %	34,5 %	6,7 %	—
<i>III група: вік – 20-29 років; етнічна група – українці (один із батьків належить до іншої етнічної групи)</i>				
когнітивний	6,7 %	17,5 %	11,7 %	5,8 %
емоційний	15 %	26,6 %	11,7 %	5 %
Разом	21,7 %	44,1 %	23,4 %	10,8 %
<i>IV група: вік – 30-40 років; етнічна група – українці (один із батьків належить до іншої етнічної групи)</i>				
когнітивний	16,7 %	16,7 %	8,3 %	—
емоційний	16,7 %	29,1 %	12,5 %	—
Разом	33,4 %	45,8 %	20,8 %	—
<i>V група: вік – 20-29 років; етнічна група – українці (батьки належать до іншої етнічної групи)</i>				
когнітивний	2,7 %	16,7 %	13,9 %	8,3 %
емоційний	16,7 %	25 %	16,7 %	—
Разом	19,4 %	41,7 %	30,6 %	8,3 %

Цікавим є й той факт, що студенти, які визначили свою етнічну групу «росіяни», а належність одного зі батьків до етнічної групи «українці», виявили аналогічні тенденції до зниження ступеня етнічної ідентифікації. Це дає змогу зробити висновок про те, що процеси маргіналізації етнічної особистості залежать не від того, до якої етнічної спільноти належить особа, а від того, у яких умовах відбувається становлення національної свідомості. Безперечно, найбільш сприятливими умовами є виховання дітей у

моноетнічних сім'ях, адже первинне виходження людини в культуру свого етносу відбувається саме у дитячі роки. Разом із тим, у реальних умовах життя не можливе створення лише моноетнічних сімей. Крім того, результати опитування свідчать, що тенденція до маргіналізації етнічної особистості виявляється навіть у моноетнічних сім'ях. Однак, як свідчать результати опитування у II групі респондентів, за сприятливих умов можна досить успішно підвищувати ступінь етнічної ідентифікації. У ВНЗ, на нашу думку, такі умови можна створити за рахунок посилення соціокультурної лінії в навчально-виховному процесі: введення на усіх спеціальностях як обов'язковий курс «Етнопсихологія», посилення народознавчого компонента при плануванні й організації виховної роботи.

Таким чином, недостатній рівень сформованості етнічної ідентифікації несприятливо впливає на формування і вдосконалення мовної особистості майбутнього вчителя. Тому вдосконалення культури мовлення студентів буде ефективним лише тоді, коли паралельно відбуватиметься процес поглиблення їх етнокультурної компетентності, що дозволить підвищити ступінь етнічної ідентифікації майбутніх фахівців.

Список використаних джерел

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: [навч. пос.] / Наталія Павлівна Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 255с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; [пер. с нем. и под ред. Рамишвили Г. В.]. – М.: Прогресс, 1984. – 396с.
3. Крысько В. Г. Этническая психология: [учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений] / Владимир Гаврилович Крысько. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 320с.
4. Нельга О. В. Теория этносу. Курс лекцій: [навч. пос.] / Олександр В'ячеславович Нельга. – К.: Тандем, 1997. – 368с.
5. Павленко В. М. Етнопсихологія: [навч. пос.] / В. М. Павленко, С. О. Талгін. – К.: Сфера, 1999. – 408с.
6. Полога Л. М. Українська мова в процесі духовного відродження українського народу / Л. М. Полога // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: [міжвідом. зб. наук. пр.]. – К.: Наукова думка, 1992. – Вип.1. – С.208-223.
7. Садохин А. П. Этнопсихология: [учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений] / А. П. Садохин, Т. Г. Грушевицкая. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 320с.
8. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология: [учеб. пос. для студ. ВУЗов] / Татьяна Гавриловна Стефаненко. – М.: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – 320с.
9. Сэпир Э. Язык, раса и культура / Э. Сэпир // Этническая психология: [хрестоматия]; под ред. А. И. Егоровой. – СПб: Речь, 2003. – С.117-119.
10. Шутак Л. Б. Мовна політика в Україні: проблеми і перспективи / Л. Б. Шутак, І. О. Собко // Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: матеріали Міжнар. наук. конф., (Кривий Ріг, 5-6 листопада 2009 р.) / Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. – С.93-100.
11. Явір В. В. Рідна мова як одна з вузлових ланок духовно-національного буття народу і держави / В. В. Явір // Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: матеріали Міжнар. наук. конф., (Кривий Ріг, 5-6 листопада 2009 р.) / Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. – С.100-108.
12. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Володимир Янів. – К.: Знання, 2006. – 340с.